

Tamusné Molnár Viktória: Művészeti közélet a Debreceni Református Kollégiumban a 18-20. században

A hazai református kollégiumok közül Debrecenben jött létre a legtöbb egyesület, kb. 75.¹ Keletkezésük szerint megkülönböztetünk: valamilyen városi vagy kollégiumi szükségletet kielégítő köröket (éneklő és tűzoltó diákok, *rézmetszők*); a felvilágosodás és a reformkor szellemi mozgalmait (Csokonai köre, Olvasó Társaság majd Egyesület, *irodalmi önképzőkörök*); zenei önművelő társaságokat (*Kántus*, kórusok, zenekarok); testedző csoportosulásokat (Tornaegylet); szociális célú önszegélyező egyesületeket; társadalmi jellegű csoportokat (vöröskeresztes diákok, cserkészek, stb.); és vallásos egyesületeket (ifjúsági gyülekezetek).²A kollégiumi diákok esztétikai nevelésében betöltött fontos szerepe miatt a következőkben a zenei és az irodalmi csoportosulásokról, valamint azokról a kiemelkedő tanárokról írunk, akik sokat tettek a tanulók ízlésformálásáért.

Zenei önművelő társaságok

A templomi szertartás elmaradhatatlan része volt a diákok éneklése éppúgy, mint a temetéseké. E jeles alkalmak során az énekes diákok vezették a gyülekezetet, illetve megszólaltatták a tradicionális énekeket. Ezen feladatok a gyülekezeti énekeskönyvek utalásaiból ismertek.³Az egyházi énekszerzés jeles képviselői tanítottak vagy tanultak városunkban⁴– „a 18. század a református énekszerzés utolsó nagy korszaka⁵”. A régi egyházi énekek irodalomtörténeti jelentőségére utalt Németh László: „A régi magyarság s a legújabb közt a Református énekeskönyv egyike a legfontosabb földtani hidaknak.” Győri L. János szerint „Szenczi zoltárainak méltatása többször hangot kapott azóta, dicséreteink irodalmi, esztétikai, stilisztikai értékét azonban nem vizsgálta senki. A kérdés külön tanulmányt érdemelne...” Végül világi és egyházi irodalom debreceni párhuzamát emelte ki

¹ Barcza, Józsefné, 1988, 698-699.

² uo. 697.

³ Régi énekeskönyvek irodalmi szempontú feltárását szorgalmazta Csokonai esztétikai tanulmányában (*A verscsinálásról közönségesen*).

⁴ *Ujfalvi Anderko Imre (1569-1599)*: „Halott temetéskorra való énekek (1602); *Szenci Molnár Albert (1574-1634)*: az egész zoltárkönyv magyarra fordítása; *Szőnyi Benjámín* (a Kántus egyik alapító tagja), *Budai Ézsaiás*, *Lengyel József*, *Szentgyörgyi József*, *Keresztési József* szerzeményei ma is a református énekeskönyv magyar dicséreteinek többségét alkotják.

⁵ Számos énekszerzőt bocsátott ki a Kollégium: Földvári József, Losonczy István, Nagy István, Pálóczi Horváth Ádám, stb. Győri, 1988, 648.

Julow Viktor: „*az itteni felvilágosodás sohasem szakad el, még Csokonai esetében sem tökéletesen, a református vallástól és egyháztól.*”⁶

Az énektanítás követelményeit, feladatait és módszereit nem határozták meg részletesen. Csak heti két alkalommal volt énektanulás, s az elemi hittan mellett tanulták az énekeskönyv részeit. Amennyire ismeretes, a diákok soraiból kerültek ki a debreceni kántorok is,⁷ akiktől tanulva szerény ének-zenei jártasságra tehetett szert a tanulók szűk rétege. Ebből kifolyólag örvendett igen nagy megbecsülésnek a kántorság.⁸

A kollégiumi diákok alkalmi éneklési szokását az istentiszteleteken és a temetéseken teljesítette ki Maróthi György professzor 18. század eleji tevékenysége, aki a szervezett kórust, a *Kántust* megalapította az 1739. évi pestisjárvány idején. Saját lakásán énekes (vokális) muzsikára tanított a temetések során segítő négy diákot, név szerint *Dávid Ferencet*, *Szalatsi Mihályt*, *Szőnyi Benjámint* és *Weszprémi Istvánt*.⁹ Ezzel vette kezdetét a hazai négyszólamú éneklés és a Debreceni Református Kollégium Kántusának mai napig tartó diadalmenete.¹⁰

A 19. század elején *Zákány József professzor*¹¹ lendítette fel a zenei életet a Kollégiumban. Maróthi álmának valóra váltójaként zenekart, „musicum collegium”-ot verbuvált az énekkar mellé, igaz hangszereket már a 18. században is használtak az iskolában, elsősorban hegedűt és orgonát. Az 1800-as évek közepétől, *Szotyori Nagy Károly* vezetésével már ugyanabban a próbateremben gyakorolt az énekkar, amelyben ma (Odeum), sőt előadásokat is tartottak itt, melyeken már nemcsak egyházi énekeket, hanem népies műdalokat is előadtak.

A legelső zenei alakulat az 1872-73-ban létrejött zenetársulat volt. Jórészt az akadémiai tanszakok hallgatóiból, kisebb részben gimnáziumi tanulókból állt. Saját hangszereiken játszottak, a főiskola tulajdona egy nagybőgő és egy ifjúsági adakozásból vásárolt mélyhegedű volt. A tagság száma 9 és 30 között váltakozott. Az első években *Szendi János*

⁶ Győri, i.m. 648-649.

⁷ Sárospatakkal ellentétben, ahol az iskolai énektanítás is a kántor feladata volt. Fekete Csaba, 1988, 758.

⁸ uo. 755-759.

⁹ Weszprémi István, később neves debreceni orvos, a 18. századi tudományos irodalom elismert alakja. Győri, i.m. 648.

¹⁰ A legrégebbi debreceni diáktársaság a 16. századtól működik folyamatosan. 1739-től minőségi változást jelentett a négyszólamú éneklés. A Kántus *Szigethy Gyula* karnagy korszakában került közel a kodályi és bartóki örökséghez, illetve ekkor alakult férfikarból vegyeskarrá (1952). 1967-től Berkesi Sándor irányítja az énekkart, akinek áldásos tevékenysége során számos hazai és nemzetközi siker eredményeként ma már világszerte elismerik a debreceni énekkart. Ld. Győri, 2006, 107-108; Barczáné, i.m. 700; Fekete Csaba, i.m. 770-772; Bajkó, 1976, 70. és Vasady, 1938, 6.

¹¹ Arany János első zenei szárnybontogatásait is ő ösztönözte nagy valószínűséggel: „*Zenét csak dilettáns módra űzte, Elpöngeté a zongorát, gitárt, A hangjegyet lassacskán elbetűzte, Hallása jó volt és ütemre járt.*”

vezényelt. *Mácsai Sándor* egyházzene tanár, Szendi másodkarnagyából lett az első főállású karnagy, aki Csokonai-versek megzenésítésével a költő debreceni kultuszának ápolásán fáradozott, és egészen a kilencvenes évekig irányította az együttest. Gyülekezeti kiszállásaiból származó bevételeik jótékonyági célokat is megengedtek. 1876-tól *Főiskolai Zenekar*-ként működtek. Testvéregyesületek, különösen a főiskolai énekkar ünnepein és egyéb iskolai alkalmakon léptek fel. Néhány év szünet után 1898-ban *Főiskolai Zenekör* néven újjáalakultak. Karmesterük ekkor Pásztor Gyula joghallgató. 1906 és 1908 között *Jogász Zenekört* alkottak saját szórakoztatásukra, de hamar feloszlottak. 1908-tól 1911-ig újra *Főiskolai Zenekör* elnevezéssel mutatkoztak be műsorukkal nemcsak a főiskolán, hanem vidéken is.

A *Tanítóképzős Zenekar-Zenekör* 1889 tavaszától lépett fel. A századfordulón 127 taggal rendelkezett. 1901-ben a tagság kettévált vonósokra és fúvósokra. A *vonósenekar* 1940-ig, a *Tanítóképzős Fúvós Zenekar* jóval rövidebb ideig működött. A Tanítóképzőben a zenekari élet 1942/43-ban indult újra. Ekkor kezdődött a Csokonai Ifjúsági Énekkar *Csokonai Énekkar és Zenekar*-ként való korszaka *Csenki Imre* vezetésével. 1899/1900-ban alakult meg a *Gimnáziumi Zenekör*, mely 19-45 tagot számlált. Mácsai évtizedeken keresztül vezényelte őket. 1928-29-től nevüket *Ifjúsági Zenekarra* változtatták, és 1944-ig tevékenykedtek.

A Kántuson kívül egyéb énekkarok is alakultak az énekelni szerető diákokból. A korábban már önkéntesen működő, 40 tagú *Tanítóképzős Énekkar* 1890-ben lett egyesületté. A 20. század elején már 97-en voltak, s az 1903/04-es tanévben felvették a *Csokonai Énekkar* nevet. Egy harmincas évekbeli hanyatlás után a negyvenes évek elején újra fellendülés jellemezte, ekkor került élére *Csenki Imre*, aki a zenekar újjászervezésével igazi sikersorozatot ért meg.¹²A háború után egyre nőtt népszerűségük. 1948-ig, a Tanítóképző megszűnéséig működtek.

Az 1899/1900-as tanév indította útjára a *Gimnáziumi Énekkart* – a Gimnáziumi Zenekarhoz hasonlóan¹³ 60 fő 2-8. osztályos diákból, négy szólamban. 1926/27-től *Szigethy Gyula*¹⁴vezette őket, létszámuk is megnőtt 120-150 tagra. Más leányintézetek tanulóival egészültek ki, s így vegyeskarként egyesültek a Kántussal az ötvenes évek elején.

¹² Ld. előző bekezdés.

¹³ Ld. uo.

¹⁴ Ld. 10. hivatkozás.

A *Polgári Iskolai Énekkar* 1933-tól lépett fel 120 taggal. 1944-ig végig ilyen nagy létszámú maradt. Főleg Kodály gyermekkari műveit adták elő, többek között a „Lengyel László”-t 1934-ben az Ady Társaság¹⁵ rendezvényén, ahol maga Kodály is megjelent.¹⁶

A 18. század végén és a 19. század elején működő *rézmetsző diákok* tevékenységét elsősorban a szemléltető eszközök hiánya¹⁷ hívta életre. Szerepük a Debreceni Kollégium ifjúságának művészeti nevelésében olyan jelentős, hogy külön tanulmányokban dolgoztuk fel legkiemelkedőbb tagjainak és legfontosabb eredményeiknek áttekintését, s ezek közlésétől jelen írásunkban eltekintünk.

Irodalmi önképzőkörök

A Debreceni Kollégiumnak a teológia mellett az irodalommal voltak legszorosabb kapcsolatai.¹⁸ Az iskolai versírás kezdettől fogva elsőrendű gyakorlatként igen fontos szerepet játszott a kollégiumi életben. Rajta kívül egyetlen más intézmény sem bocsátott ki annyi jeles író, költőt. A városi diákköltészet a 18-19. század fordulóján élte virágkorát, ekkor vált jelentőssé az *alkalmi költészet*, melynek darabjait saját szórakoztatásukra vagy valamilyen jeles nap alkalmára írták (tréfás névnapi, születésnapi, lakodalmi, keresztlői, disznótoros köszöntők műfaja) és alamizsnát kaptak érte. Sajátos csoportot alkotnak politikai színezetű, császárgyalázó vagy a katolikus klérust bíráló versek, ezen belül az imádság-átdolgozások, amelyek már a felvilágosodás hatására bekövetkezett vallásos szemlélet elvilágiasodását

¹⁵ Az 1927-ben létrejött, s mintegy két évtizedig működő Ady Társaság (Holló László, Medgyessy Ferenc, Senyei Oláh István és G. Szabó Kálmán alapították, majd csatlakoztak hozzájuk Berki Irma, Vadász Endre, Káplár Miklós és Félegyházi László) a haladó és modern törekvések kiindulópontja és szorgalmazója volt. Bíró, 1986, 394-395.

¹⁶ Barczáné, i.m. 733-735.

¹⁷ „főiskolánk hagyományos szelleme, Comenius emléke követeli, hogy ne tanítsunk oly dolgokról, melyekkel növendékeinket szemlélet alapján megismertetni nem áll hatalmunkban.” Baráth, 2005, 37.

¹⁸ A 16-17. században olyan kiemelkedő személyiségek gyarapították az egyházi irodalom addigi műveinek tárházát, mint a kollégium első ismert rektora, *Dézsi András* (verses bibliai históriák); *Örvendi Molnár Ferenc* diák (versbe szedett Szentírás); *Alvinczi Péter*, *Medgyesi Pál*, *Komáromi Csipkés György*, *Martonfalvi Tóth György*, *Diószegi Kiss István* (hitvitázó irodalom és prédikációírás); valamint néhány végzett diák, akik munkásságukkal nyomot hagytak a magyar művelődéstörténetben *Bojti Veres Gáspár* történetíró; *Kocsi Gergő Bálint* író prédikátor; *Tofeusz Mihály* hitszónok, *Debreczeni Ember Pál* egyháztörténet-író és *iff. Köleséri Sámuel* teológiai, filozófiai és orvosi író. A 18. században a korai felvilágosodás polihisztor professzora, *Hatvani István* (teológiai jellegű írások); *Szikszai György* egykori diák, majd debreceni lelkész (imádságos könyv). Ide tartoznak az előző oldalon említett énekeskönyv-szerzők is. A 18-19. század fordulóján *S. Szabó József* vallástanár, *Balogh Ferenc*, *Kiss Ferenc*, *Csikész Sándor* és *Makkai Sándor* professzorok töltötték be jelentős szerepet az irodalmi életben. Ld. Györi, 2006, 127.

jelzik.¹⁹Nagyon népszerűek voltak a *Hatvani* Istvánról szóló mondókák, melyek születhettek egyrészt humoros diákok, másrészt rosszindulatú kortársak tollából, hiszen a „magyar Faust” megítélése ellentmondásos volt a városban. Ezek közül egyet-kettőt irodalmunk nagy alakjai is felhasználtak műveik írásához.²⁰

A diákköltészet a 19. századtól hanyatlásnak indult, de a kibontakozó *önképzőkörök és diák-újságírás* következtében még nyomon követhető a 20. századig. Művészi értékénél jelentősebb az a híd-szerep, melyet a klasszikus európai és a népi ízlésvilág között betöltött, valamint az általa nyújtott ösztönzés a kollégium falain belül szárnyaikat próbálgató, későbbi nagy költő-nemzedéknek: *Csokonai Vitéz Mihály, Pálóczi Horváth Ádám, Péczely József, Földi János, Szentjóni Szabó László, Fazekas Mihály, Kölcsey Ferenc és Arany János.*²¹

A tanítási órákat kiegészítendő alakultak azok az irodalmi diákkörök, melyek közül az elsőt Csokonai Vitéz Mihály hozta létre az 1790-es évek elején feloszlásnak indult kollációk²² mintájára, az idegen nyelvek és irodalom megismerése céljából. Ennek hatására az 1830-as évektől sorra alakultak az *önképzőkörök* előbb az akadémiai tagozaton (ezek 1914-ben, az állami egyetem megalakulásakor megszűntek), majd 1854-től a gimnáziumban és a századfordulón, illetve a két világháború között a többi tagozaton is.²³ Az önképzőkörök választott tisztségviselőkkel rendelkeztek, a tagság tagdíjat fizetett, üléseikről jegyzőkönyvet készítettek, s diákírásaikat emlékkönyvekben őrizték meg. Jelentőségük kétség kívül a tanulóifjúság irodalmi-nyelvi ízlésének fejlesztése, szépirodalmi jellegű tevékenységre és műbírálatra ösztönzés, valamint a tagok közéleti szerepvállalásra való felkészítése volt.

A 18. század végéig nem fedezhetők fel az *iskolai színjátszás* nyomai Debrecen kollégiumában annak ellenére, hogy a többi hazai református iskola (Sárospatak, Nagyenyed,

¹⁹ A korabeli kéziratos diákköltészetben például megtalálható *Jókai Mór: És mégis mozog a Föld (1872)* című regényében említett írások némely darabja. Ld. Györi, 2006, 130.

²⁰ *Jókai: A magyar Faust (1871), Arany János: Hatvani.* Ld. uo.

²¹ Ld. Györi, 1988, 649-654. és Györi, 2006, 128-131.

²² E 8 fős önművelő tanulókörök a későbbi önképző társulatok előzményei voltak, melyekben a diákok olyan tudományos kérdéseket vitattak meg, melyekre a professzori előadásokban nem akadt lehetőség.

²³ *Olvasó Társaság (1832), Olvasó Egyesület (1842)*, benne Petőfi Sándor is megfordult. Működésüket Péczely József professzor is támogatta úgy, hogy *Lant* című diákzsebkönyveiben a tehetségesebb diákok verseit megjelentette. Érdekes tény, hogy az akkoriban kollégiumi diák *Arany János* nem került vele közelebbi kapcsolatba; *Magyar Irodalmi Önképző Társulat (MIÖT, 1839)* szépirodalmi és szavaló szakosztállyal, a Csokonai-kultusz aktív ápolásával. Kéziratos lapjuk a *Heti Közlöny (1857-1896)*, melyet *Zoltai Lajos* diák (későbbi debreceni múzeumigazgató) rajzai is illusztráltak. Nyomatott újságjuk a *Debreceni Főiskolai Lapok (1896-1914)*, melynek *Ady Endre* is munkatársa volt. A gimnáziumi tagozaton az egységes gimnáziumi önképzőkör (1889), később, 1917-től az *Arany János Önképzőkör* tevékenysége a legkiemelkedőbb, amely tagjai sorában tudhatta *Karácsony Sándor, Juhász Géza, Gulyás Pál, Szabó Lőrinc, Bay Zoltán, Sarkadi Imre* egykori tanulókat. Működése gyakorlatilag azóta is folyamatos, 2003-tól *Csokonai Önképzőkör* néven dolgoznak. Részletesen ld. Györi, 1988, 658-670., Györi, 2006, 112-113. és 136-137., valamint Barczáné, i.m. 703-729. és Fekete Károly, 2007/b, 226-227.

Várad) élen járt a 17. században ebben. A debreceni puritanizmus nem szimpatizált semmilyen komédiázással, sőt még a Comenius által alkalmazott „erkölcsnemesítő” színjátékban sem. Egészen Csokonai működéséig tiltott tevékenységnek tartotta.²⁴

A 19. század második felétől sok változás következett be a Kollégium életében (megszűnt a tóga viselése, praeceptorok helyett szaktanárok tanítottak, a magyar nyelv és irodalom önálló tantárgy lett). Ennek ellenére a magyar irodalom számos nagy alakja élt ekkor e falak között: tankönyvszerző tanárok *Imre Sándor* (irodalom), *Kulcsár Endre*²⁵(stilisztika), *Gulyás István*²⁶(nyelvtankönyv); jeles diákok, mint *Szabolcska Mihály*, *Móricz Zsigmond*, *Csathó Kálmán*, *Medgyessy Ferenc*, *Oláh Gábor*, *Ady Endre* és *Karácsony Sándor*.²⁷

1908-tól a Kollégium irodalmi élete elsősorban a gimnáziumi keretek között folyt tovább, mivel a bölcsészeti akadémia a jogi és a teológiai karral együtt átkerült az újonnan alakult egyetemhez 1914-ben. Ezt megelőzően zajlott a bölcsészeti kar modern átszervezése, melynek eredményeként új tanszékek alakultak.²⁸

A gimnázium önképzőkörét már méltattuk, itt írunk arról az ún. „*nagy osztályról*”²⁹, akik 1910 és 1918 között benne igen nagy szerepet játszottak. Osztálytársak voltak tehát: *Szabó Lőrinc*, *Gulyás Pál*, *Bay Zoltán* (világhírű fizikus), *Törő Imre* (orvosprofesszor) és *Béber László* (újságíró).³⁰E tehetséges fiatalok középiskolai feladatvállalása is bizonyítja, hogy az egyetem megalakulása után a Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma egymaga is folytatni tudta a Kollégiumtól megörökölt tradíciókat.

²⁴ Györi, 1988, 641.

²⁵ Karácsony Sándor kedvelt magyartanára.

²⁶ Gulyás Pál, debreceni költő édesapja, magyar-latin szakos tanár.

²⁷ *Szabolcska Mihály (1861-1930)*: temesvári lelkész, konzervatív irodalmár ; *Móricz Zsigmond (1879-1942)*: *Légy jó mindhalálig* című regénye részben a debreceni diákeveknek állít emléket; *Csathó Kálmán (1881-1964)*: Móricz iskolatársa, Csokonai-élménye hatására kezdett írni; *Medgyessy Ferenc (1881-1958)*: kiváló szobrász, Móricz iskolatársa és barátja, több szobra is megörökíti alakját; *Oláh Gábor (1881-1942)*: debreceni író, tanár; *Ady Endre (1877-1919)*: egyik legnagyobb magyar költőnk; *Karácsony Sándor (1891-1952)*: a 20. század egyik neves pedagógusa, egyetemi tanár, író, ismert közéleti szereplő. Nagy hatással volt személyiségére tanára, Kulcsár Endre. Györi, 2006, 139-141., Györi, 1988, 670-684 és Fekete Károly i.m. 226-227.

²⁸Egyik a magyar nyelv és irodalom tanszék, melyet elsőként *Kalós Mózes* (1831-1844), majd *Lugossy József* (1844-1861 és 1878-1884), s az egyetemmé válásig *Pap Károly* professzor irányította (1907-1914).

²⁹ Németh László író elnevezése.

³⁰*Szabó Lőrinc (1900-1957)*: költő, az osztály legjelentősebb tagja irodalmi szempontból, szobra ma közel áll egykori iskolájához; *Gulyás Pál (1899-1944)*: költő, az 1930-as évekre a népi irodalom egyik vidéki vezető személyiségévé vált. Műveiben a debreceni költői tradíciók, a mítoszteremtés és a népiesség jelennek meg. Györi, 2006, 142-144. és Györi, 1988, 684-693.

Ízlésformáló tanárok a kezdetektől az egyetemmé alakulásig

Szükségesnek látjuk a Kollégium tanári karának azon tagjait, professzorait felsorakoztatni, akik tevékenységükkel sokat tettek a Kollégium esztétikai kultúrájának emeléséért. Időrendben próbáljuk meg áttekinteni az egyes művészeti ágak művelésének és oktatásának folyamatát.

A debreceni református iskola első ismert rektora, *Décsi András* (1549-1551) kiváló énekszerző, a bibliai tárgyú elbeszélő költészet művelője volt. *Laskai János* (1577-1596) rektorságának ideje alatt egy Ezópusz-életrajz fordítása született. *Újfalvi Anderkó Imre* (1596-1599), a puritanizmus hazai előfutára jelentős irodalmi tevékenységet fejtett ki: több tankönyvet és egy énekgyűjteményt is kiadott *Halott temetéskorra való énekek* (1598) címmel, melyet a diákok évszázadokig használtak temetéseken. Legjelentősebb műve egy debreceni énekeskönyv 1602-ből, melyben sürgeti egy teljes magyar zsoltárkönyv kiadását – mintha *Szenczi Molnár Albertet*, volt debreceni diákot motiválta volna, aki majd ezt megtette, s a „*Psalterium Ungaricum*” címet viselő rövidített változatnak éppen Újfalvi lett szerkesztője (1608).

Félegyházi Tamás fontos dogmatikai művek szerzője 1568-1570 és 1571-1572 között volt rektor. *Alvinczi Péter* gazdag irodalmi munkásságát már az 1601-1603 közötti rektorság után bontakoztatta ki Bocskai és Bethlen udvari papjaként, Pázmány Péter hitvitázó ellenfeleként. Hozzá hasonlóan utóda, *Milotai Nyilas István* szintén az 1603/04-es rektori éveket követően írta neves prédikációit, ágendáját, illetve más egyházi műveit, mint püspök és Bethlen Gábor udvari prédikátora.

A hollandiai *Amesius* eszméivel hazatérve jelentette meg Lewis Bayle *Praxis Pietatis* magyar fordítását *Medgyesi Pál* (1636), az első puritán rektor (1632-1634) a legjelesebb kegyességi iratot, a század sikerkönyvét. *Komáromi Csipkés György* (1653-1657) a 17. század egyik legjelentősebb debreceni tanára. Életműve sajátos középút az ortodox és a puritán elvek között. Neves teológusként, tudósként és nyelvészként tevékenykedett. Héber nyelvtant, latin nyelvű magyar nyelvtant jelentetett meg, majd elkészült a teljes biblia magyar fordításával is. (*Leydeni Biblia, 1708.*) Nevéhez fűződik a Kollégium törvényeinek 1657. évi megújítása. *Martonfalvi Tóth György* (1660-1681) Várad kollégiumának beolvadása után vált a magyar puritán irodalom rendszerezőjévé, aki korszakos jelentőségű tanárként élete végéig viselte a professzori címet – elsőként Debrecenben. Fő műveiben a debreceni felvilágosodás gyökereit véljük felfedezni. Professzortársaival – *Szilágyi Tönkö Márton* (1670-1700) és *Lisznyai*

Kovács Pál (1679-1695) - együtt mentették meg Debrecent a legnagyobb protestánsüldözések idején.³¹

Maróthi György (1715-1744) külföldi tanulmányai során nemcsak a különböző nyelveket tanulta meg, hanem „elsajátította a legnemzetközibb nyelv, a zene ismeretét³²” is. Ezzel összefüggésben életművének elmaradhatatlan érdeme a zenepedagógia terén végzett tevékenysége: szervező munkája nagyban hozzájárult a kollégiumi zenei élet fellendítéséhez a már általunk bemutatott *Kántus* megszervezésével és a *Collegium Musicum* tervének kidolgozásával. Ezen kívül 1740-ben kiadott egy zsoltárgyűjteményt zürichi mintára, melyben a helyes énekmodról szólt.³³Másik kiadványában alapvető zenei ismereteket és kezdőknek szóló gyakorlati példákat közölt.³⁴1743-ban újabb zsoltáros könyv jelent meg, Claud Goudimel 16. századi harmóniáival.³⁵ Nagy a valószínűsége annak, hogy néhány dallamhoz maga Maróthi írt magyar szöveget. A többszólamú éneklésről és az énekkari gyakorlatról nyújtott tájékoztatást *A harmóniás éneklésről való rövid tanítás* címmel. A városi nyomda fejlesztése során pedig a latin és görög betűk mellett zenei jeleket is rendelt egy bázeli betűmetszőtől. Mindezzel nagyon sokat tett a zenekultúra meghonosítása és kiterjesztése terén, érdemei szinte páratlanok a magyar egyházzene története során. Tevékenysége az irodalom területére is kisugárzott: „[...] hosszú időre megtermékenyítette a Kollégium irodalmi életét is, formálva későbbi nagy íróink ízlését.³⁶” Alig hihető, hogy ez a történelemben, klasszika filológiában, társadalomelméletben, a nevelés elméleti és gyakorlati teendőiben, valamint a zenetörténetben hatalmasat alkotó polihisztor mindössze 29 és fél évet élhetett. Hat és fél évi tanári tevékenysége alatt az elmaradott Kollégiumot a felvilágosodás útjára terelte a tudomány szinte valamennyi területén, s mintegy fél évszázadnyira megalapozta az iskola fejlődését.³⁷

Szilágyi Sámuel (1742-1759) és Varjas János (1752-1786) irodalmi munkásságukkal hatottak tanítványaikra. Szilágyi korában már egyfajta „Voltaire-rajongás” jellemezte a diákságot. Ezt úgy következett be nagy valószínűséggel, hogy lefordította a francia szerző „*Henriade*” című művét, s valószínűleg ez idézte elő a fent leírtakat. Varjas sajátos, „egyhangú” stílusával költői iskolát teremtett a városban, tréfásan csak „Verjés János”-ként emlegették ezért. Ő és követői azonban megrekedtek a „*rigmusfaragás provinciális szintjén*”.

³¹ Györi, 1988, 637-641.

³² uo. 91.

³³ „*Soltároknak Első Verseikkel együtt*’ A Szent Dávid Király és Próféta Száz-Ötven *Soltárinak minden Francziai Notáji*”.

³⁴ A *Soltároknak a Kóták szerint való Éneklésének Mesterségének Rövid Summája*

³⁵ A *Soltároknak négyes Nótáji*, Györi, 1988, 95.

³⁶ uo. 643.

³⁷ Bajkó, i.m. 70; Györi, 1988, 95-96.

Varjas folytatta Maróthi zenepedagógiai munkáját is, bár jóval kisebb szakmai hozzáértéssel.³⁸

Budai Ézsaiás (1776-1841) a rézmetsző diákok legfőbb pártfogójaként tanítványai iskolán kívüli tevékenységének aktív támogatója volt, hiszen műhelyük fenntartásában és alkotásaik közzétételében egyaránt segítette őket. Említésre méltó még, hogy végzős diákként magántanára volt Csokonainak, későbbi tanítványai közül pedig Kölcsey emelkedik ki. Debrecen puritán, földhözragadt világában hamar népszerűvé vált a barokk irodalmi stílusvilága és annak egy népies változata, a rokokó. Elsősorban a diákköltészetben terjedt el és főleg Földi János, Fazekas Mihály és Csokonai Vitéz Mihály művészetében nyert teret. A rokokó stílus mellett a klasszicizmus hatott leginkább a debreceni diákságra. Ennek fő képviselője hazánkban Kazinczy Ferenc volt, aki 1766-ban a Kollégium tanulója néhány hónapig. Később, a 90-es években költészete főleg Csokonaira hatott, évekkel később pedig Kölcseyre. A 18. században tehát a Debreceni Református Kollégium európai szinten is jelentős költőnemzedéket nevelt. A felvilágosodás eszméinek elterjedése mellett ekkor még mindig jelentős szerepet játszott a vallásos, kegyességi irodalom Debrecenben: megjelent a Biblia és a zsoltárok mellett a legjelentősebb református irat, a „*Keresztyéni tanítások és imádságok*”, Szikszai György esperes, egykori kollégiumi diák műve.³⁹

Budai Ézsaiás kollégája és barátja, a Kant-ot is oktató *Sárvári Pál* (1765-1846) a művészetek kedvelője volt. Hatvani István egykori tanítványaként a mértan tanításával párhuzamosan kezdte oktatni a szabadkézi rajzot az iskolai törvények tiltása ellenére. 1804-ben jelent meg szerkesztésében a „*Szabadkézi rajz első magyar mintagyűjteménye*”⁴⁰. A rajz oktatójaként ő tett legtöbbet a kollégiumi rézmetszés fellendítéséért, tanítványai rajzkészsége művészi fokra emelkedett. A rajz tantárgy népszerűsítésében nagy szerepet vállalt.⁴¹ A rézmetszők társaságának felbomlása után sem hagyott fel a jó kézügyességű tanulók felkarolásával, egy idő után azonban elkedvetlenedett és miután egy alkalommal diákjai kigúnyolták, lemondott katedrjáról, s 1839-ben visszavonult.⁴²

Ekkor már új tanárideálja volt a kollégiumi ifjúságnak *Péczely József* (1790-1849) személyében, aki a görög nyelv és ékesszólás tanáráként a magyar nyelvű oktatás és irodalmi

³⁸ Győri, 1988, 643.

³⁹ uo. 644-648.

⁴⁰ Bajkó, i.m. 73.

⁴¹ Nagy Sándor írta róla: „*A rajz művészetének a XIX. század elején Budai Ézsaiáshoz hasonló lelkes barátja Sárvári Pál. Neki köszönhető, hogy akkoriban a geometriai oktatással az architektúrát is párhuzamosan halad, és hogy a szabadkézi rajz első magyar mintagyűjteménye az ő kiadásában jelenik meg, a rajzolásban gyönyörködő tanulóifjak és gyermekek kedvéért két darabban.*” – idézi Bajkó, i.m. 99.

⁴² „*ehhez hozzá nem szokhatom és hozzászokni nem akarok.*” – mondta búcsúbeszédében. ua.

nevelés élharcosa volt. Ezt célzó kezdeményezései „*bálványozásig szeretett tanár*⁴³”-rá tették: igényes irodalmi nevelő munkájának része volt a „*Pallas Debrecina*” (1828) megjelentetése éppúgy, mint a „*Lant*” (1832-35) szerkesztése és diákjai stílusának szépítése, valamint a pályadíj alap létesítése irodalmi és grammatikai dolgozatok jutalmazására. A legsikerültebb munkákat összegyűjtötte és kiadta, javaslatára a díjazottak részt vehettek a Kisfaludy Társaság pályázatain. Péczely mellett *Kerekes Ferenc* (1784-1850) tett legtöbbet az irodalmi nevelés ügyéért. Már diákként kitűnt olvasottságával, irodalmi tájékozottságával és kulturáltságával. *Zákány József* (1785-1857) serényen támogatta a kollégiumi Kántust és az Olvasó Társaságot, utóbbi éppen rektorsága alatt erősödött meg.⁴⁴

Az első magyar tanszék megalapításával (1829) és a magyar nyelvű oktatás elindulásával (1831 v. 1833) lehetővé vált a magyar nyelv és irodalom tantárgyszerű oktatása. A második tanszékvezető, *Lugossy József* (1844-1861 és 1878-1884) elődeihez hasonlóan polihisztor professzor volt, mivel jól értett egyes természettudományokhoz (főleg a csillagászat), s több idegen nyelven is beszélt anyanyelvén kívül. Óráin elsősorban magyar nyelvészetet tanított, de diákkorában ő írta a legsikeresebb latin verseket is. Az elsők között csatlakozott a Csokonai-síremlékért indított adománygyűjtéshez. Könyvtárosként elévülhetlen érdemeket szerzett. Az MTA is tagjai közé fogadta tudományos munkája elismeréseként. Közismert egykori tanítványai: Révész Imre egyházi író, Szilárdy Áron irodalomtudós, Géresi Kálmán kollégiumi magyartanár és Fiók Károly nyelvész, irodalomtörténész.

Géresi Kálmán (1873-1890) Imre Sándor tanszékvezető utóda, a modern nyolcosztályos gimnázium létrejöttének és az akadémiai tanszabadság évében vette át katedráját. Egykori kollégiumi diákként mintegy két évtizedig a magyar nyelv és irodalom oktatásának meghatározó alakjává vált⁴⁵a gimnázium VII.-VIII. osztályának oktatójaként – noha viselte az akadémiai tanári címet is. Tanításában magára az irodalmi műre helyezte a hangsúlyt, a műközpontú irodalmi elemzés első alkalmazója volt városunkban. A Felsőbb Tanulók Olvasó Egyletének és a Magyar Irodalmi Önképző Társulatnak is felügyelő pedagógusa volt. Egyénisége ebben a tevékenységében még inkább kibontakozott. Működése során indult

⁴³ Bajkó, i.m. 100.

⁴⁴ Fekete Károly, 2004, 71-73. és Fekete Károly, 2007/a, 30-31.

⁴⁵ 20. századi tanárutóda, módszerének majdani továbbfejlesztője, Zsigmond Ferenc szavaival ő a Kollégium régi nagy tanáregyéniségeinek utolsó reprezentánsa. Győri, 1988, 671.

virágzásnak az önképzőköri tevékenység.⁴⁶1896-ban a tanítást tankerületi főigazgatói munkakörre cserélte.

Az 1880-as évek önképzőköri életének legkiemelkedőbb alakja *Szabolcska Mihály* volt, aki 10 esztendőt töltött az „alma mater” kötelékében különböző tisztségei és feladatkörei révén. Ekkor nemcsak a város, hanem az egész ország egyik legismertebb poétája volt. Első kötetei is Debrecenben jelentek meg. Távozása után is intenzív kapcsolatot ápolt egykori iskolájával. Művészete egyértelmű költői tehetségre vallott, bár nem alkotott olyan maradandót, hogy az üstökösként megjelenő Ady fel ne váltotta volna vezető szerepét.⁴⁷

Az ifjúsági egyesületek virágkorában Géresinek három utóda is akadt, akik maradandót alkottak az irodalomtörténet átörökítése során. *Kulcsár Endre* (1891-1917) inkább ifjúkorában próbálkozott szépirodalmi alkotásokkal. Tanári tevékenységének legnagyobb jelentősége a nyelv tisztaságáért vívott harcában (rendszeresen publikált a *Magyar Nyelvőr* című folyóiratba), illetve tudományos jellegű stilisztikai munkáiban (*Magyar stilisztika* – gimnáziumi tankönyv, 1898; *A magyar stílus I-II.*, 1896-97.) rejlik. Az utóbbi művében olvashatjuk a nyelvtteremtő emberi észjárásról szóló gondolatait, melyek nagy valószínűséggel megtermékenyítőleg hatottak tanítványára, *Karácsony Sándorra*. Gimnáziumi önképzőköri felügyelő tanárként is dolgozott a 90-es években.

Gulyás István (1893-1921) a korszak talán leghatásosabb tanáraként szerepel a visszaemlékezésekben – diákjaihoz fűződő közvetlen viszonyát egykori tanítványa, Móricz Zsigmond jellemezte „A jó tanár” című művében. Sikeresen vezette az önképzőkört Kulcsár után. Sajnos állásából el kellett bocsátani külső nyomásra – ezzel nagy veszteség érte az iskolát.⁴⁸*Csűrös Ferenc* (1901-1915) másfél évtizednyi tanárkodása nyomán igen jelentős tudományos és irodalomszervező munkát végzett, s szinte végig ő irányította az önképzőkört is középpontba helyezve a diákok alkotó és vitázó kedvét. A gimnáziumi önképzés vezetése alatt jutott az igazi magaslatokra. Amint új tevékenységi körrel - közművelődési tanácsnok – látták el 1915. évi megválasztása után, elhagyta a katedrát. *S. Szabó József* nevét kell még kiemelnünk ebből a korszakból, aki majd harminc éven át volt a Kollégium vallástanára 1894-től, s a Csokonai Kör⁴⁹Géresi mellett legtekintélyesebb tagjaként elsősorban a konzervatívabb

⁴⁶ Olyan későbbi, jelentős irodalmi csoportosulások előzményeként, mint a Csokonai Kör és az Ady Társaság. A Csokonai Körben 1893-tól alelnök, majd 20 évig elnök volt. Néhány új csoportosulás is kialakult tanári éveiben, ld. Györi, 1988, 671-672.

⁴⁷ Szabolcska művészetét jellemzi. Uo. 672; Györi, 2006, 139.

⁴⁸ Ld. Györi, 1988, 673.

⁴⁹ A Csokonai-kultusz legfőbb ápolójaként számon tartott debreceni egyesület 1890-ben alakult. Összegyűjtött anyaguk a Déri Múzeum irodalmi gyűjteményébe került azt megalapozván.

irány képviselőjeként tartják számon. A „Debreceni Képes Kalendárium”-ban megjelent írásai ma is használható tényanyagként állnak rendelkezésre.⁵⁰

A 19. század hetvenes éveiben megszilárdult tehát a magyar nyelv és irodalom tantárgyszerű oktatása, illetve virágkorát élte a diákság egyesülési, önképzőköri mozgalma is. Mindennek következtében a századfordulóra olyan mozgalmas irodalmi élet bontakozott ki Debrecenben, melyet joggal nevezhetünk „egy új reformkorszak”-nak.⁵¹Ezt felülmúlni csak a 20. század elején folyó igen eredményes magyartanítás volt képes felülszárnyalni, melynek alapjául egy átfogó tankönyvreform szolgált. Ennek hatására a Kollégium tanárai szinte mind kivétel nélkül a saját maguk által írott könyvekből tanítottak, ennek köszönhetően sokkal hatékonyabban és szemléletesebben tudták átadni ismereteiket tanítványaiknak. Ezzel magyarázható, hogy „a századvég Debrecene már-már bántóan nyugodt hangulatot áraszt”.⁵²Ez a tulajdonképpen mozdulatlan, éppen múzeumává váló Kollégium átmeneti környezete fogadta a kisdíák Móriczot az ódon falak között, hogy az ő diáknemzedéke mutasson majd fel egy merőben más városképet, egy forradalmian új magyarságtudattal karöltve. A *Móricz Zsigmonddal* kezdődő *Ady Endrén* át vezető, s *Szabó Lőrinc*cel végződő költő-és írónemzedék alakította döntően a századforduló, s a 20. század első felének magyar irodalmi életét. Olyan további nagy művészek sorakoztak még fel mögöttük barátként, iskolatársként, mint *Medgyessy Ferenc* szobrászművész, *Oláh Gábor*, *Juhász Géza*,⁵³*Gulyás Pál*, *Szombati-Szabó István* költők, *Kardos Pál* irodalomtörténész, *Karácsony Sándor* író.

A konzervatív értékrendű irodalomprofesszor, Pap Károly nem rokonszenvezett az irodalmi önképzőkörök működésével, így az 1913-14-ben már csak akadályoztatva tevékenykedett, s fóruma, a *Főiskolai Lapok* is csak rendszertelenül jelent meg. Végül az egyetemmel alakulással, 1914-ben az Olvasó Társaság, az Önképző Társulat lapja is megszűnt.

Az ifjúsági szervezkedés szép példája nyomán a gimnázium Arany János Önképzőköre vette át a stafétát. Közösségi életük a korábbinál jóval színesebbé vált, ugyanis nemcsak irodalmi témák megvitatása, hanem természettudományos kérdések és zenei események is hozzátartoztak üléseik napirendjéhez. Innen datálódik az önképzéshez kapcsolódó színjátszás is, ami eddig hiányzott a diákság öntevékeny életéből.⁵⁴A már említett, ún. „nagy osztály” fellépésével tulajdonképpen lezárult az önképzőköri munka virágkora, amely az egyetem

⁵⁰ Győri, 1988, 673.

⁵¹ Uo. 670.

⁵² Uo. 674.

⁵³ A később megalakult Ady Társaság legfőbb szorgalmazója.

⁵⁴ Pl. Bay Zoltán, későbbi neves fizikus vetítéses előadása a nap-és holdfogyatkozásról; az első leánytanulók egyikének, Dienes Katának családi indíttatású színházi és zenei élményei, valamint ókori görög, illetve Ibsen drámák előadása iskolai ünnepeken, összejöveteleken. Győri, 1988, 682-683.

megalakulása után a Kollégium keretein belül működő gimnázium mindennapjaihoz kapcsolódott így átörökítve a már akkor csaknem négyszáz éves intézmény legnevesebb tradícióit.

Összegzés

A 16. század közepén a wittenbergi egyetem magyar diákjai egy sajátos önképző alakulatot hoztak létre, a magyar bursát. A hazai feltételekhez igazítva ez az alakulat vetette meg a lábát a debreceni kollégiumban is. A coetus nem csupán önfegyelmező és öngazdálkodó szerv, hanem szellemi műhely is, hiszen a professzorok munkáját önművelő tevékenység egészítette ki *disputációk* (nyilvános viták) és *declamatiók* (klasszikusok szavalása) formájában. Ezeknél azonban még fontosabbak voltak a *collatiók*. A 16-17. századi debreceni diákság a coetus zárt szervezeti keretei között formálódott önigazgató csoportosulássá. Diáktársaságok, egyesületek ekkor még nem működtek, mert csak a 18. századtól kezdve, a coetus-i rend lazulásával kaptak teret olyannyira, hogy a következő két évszázadban meghatározó szerephez jutottak a kollégiumi életben. Arculatuk már erőteljesen a művészi önkifejezés – irodalom, zene, képzőművészet – felé irányult és a közösségi, nemzeti vonatkozások legfőbb színtereivé váltak.⁵⁵

A kollégium zenei életét, az iskola kórusát, a Kántust alapító Maróthi György professzor újította meg⁵⁶a század közepén. A képzőművészeti tevékenység kiemelkedő példája a tehetséges rézmetsző diákok köre. Egy lehetséges szépirodalmi társulás először Csokonainak jutott eszébe, ám a szervezett irodalmi önképzés Péczely József⁵⁷professzor nevéhez fűződik az 1830-as években. Ennek nyomán a 19. század végén és a 20. század elején mindenféle irodalmi történés alapját az önképzőkörök adták. Egyszóval Debrecen „szellemi fórumának” összes előzményét a kollégiumi önképzőkörök jelentik, vagyis városunk intellektuális műhelyei a kálvini örökségben gyökereznek.⁵⁸

⁵⁵ Győri, 1988, 634-635; Győri, 2006, 107.

⁵⁶ Az énektanításnak szép és nemes tradíciói voltak már a kezdetektől – idővel itt is teret nyert a magyar nyelven történő oktatás: „[...] holott csak olvasást, éneklést és írást magyarul tanulják, a gyermekek többre nem lévén semmire sem kötelesek.” Debrecen Város Jegyzőkönyveiből (1739. sz. 159.) idézi Bajkó, i.m. 64.

⁵⁷ Péczely József (1784-1849): a komáromi pap-költő, Péczely József fia, aki Göttingenből hazatérve a debreceni kollégium görög nyelv és ékesszólás professzora, tankönyvíró. Felkarolta a diákok önszerveződéseit és támogatta az induló irodalmi önképzőkört és diákköltészetet. Felajánlást tett a Csokonai-síremlékre meghirdetett gyűjtésben. A reformkori szellemi megújulás úttörője. Győri, 2006, 153-154; Győri, 1988, 658-664. és Bajkó, i.m. 99-101.

⁵⁸ Győri, 1988, 635.

Irodalom

- Bajkó Mátyás (1976): Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban. Akadémiai, Bp., 292 p.
- Baráth Béla Levente (2005): Vizuális nevelés Sárospatakon 1797-1902 között. Adalékok a Sárospataki Református Kollégium történetéhez = Zempléni Múzsza V. évf. 3. (19.) szám, 2005 ősz (szeptember) 29-42. p.
- Barcza Józsefné (1988): Diáktársaságok és diákegyesületek. In: A Debreceni Református Kollégium története. 697-752.
- Bíró Lajos (1986): Képzőművészeti élet. In: Debrecen története 1919-1944. 4. kötet. Szerk: Tokody Gyula. DMVT VB. Műv. Oszt. Db. 391-411.
- Fekete Csaba (1988): A kollégiumi énekkar történetének rövid áttekintése. In: A Debreceni Református Kollégium története. 753-775.
- Fekete Károly (2004): A Debreceni Református Kollégium tanárai az egyetemen. In: Brezsnaynszky László (szerk.) *A Debreceni Iskola*. Acta Paedagogica Debrecina. A Debreceni Egyetem Bölcsészkar Neveléstudományi Tanszékének Közleményei. Db., Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszék, Db., 71-89. p.
- Fekete Károly (2007/a): A Debreceni Református Kollégium tanárai az egyetemen. In: Brezsnaynszky László (szerk.) *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlat*. Gondolat, Bp., 29-39. p.
- Fekete Károly (2007/b): Karácsony Sándor a teológus szemével, avagy Karácsony Sándor egyháztörténeti jelentősége. In: Brezsnaynszky László (szerk.) *A „Debreceni Iskola” neveléstudomány-történeti vázlat*. Gondolat, Bp., 224-235.
- Győri L. János (1988): A kollégium szerepe a magyar irodalom művelésében. In: A Debreceni Református Kollégium története. 627-696.
- Győri L. János (2006): „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek... világosító lámpása”. A Debreceni Református Kollégium története. Db. Tiszántúli Református Egyházkerület. 176 p.
- Vasady, Béla (1938): The four hundredth anniversary of Debrecen College. In: The Hungarian Quarterly. 1938 Autumn. Bp., The Society of the Hungarian Quarterly, 1-9.